

7. Календарь Черниговской губернии на 1916 год (издание Черниговского губернского статистического комитета). – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1915. – 472 с.

8. К предстоящему съезду врачей и представителей земств Черниговской губернии // Черниговское слово. – 1910. – № 946 (26 февраля). – С. 1.

9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Население империи по переписи 28-го января 1897 года по уездам (составлено Центральным Статистическим Комитетом на основе местных подсчетных ведомостей). – С-Петербург: издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1897. – Выпуск 1. – 22 с.

10. Святловский Е. К статистике населения Черниговской губернии / Е. Святловский. – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1889. – 18 с.

11. Съезд врачей Борзенского уезда 5 апреля 1915 года // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 16 (17 апреля). – С. 3-4.

12. Съезд врачей Борзенского уезда 18 августа // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 35 (28 августа). – С. 3-4.

13. Съезд врачей Борзенского уезда (заседание 26 сентября) // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 42 (16 октября). – С. 4-5.

14. Съезд врачей Борзенского уезда 24 ноября // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 49 (4 декабря). – С. 3.

15. Съезд врачей Борзенского уезда 6 января 1916 года // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 4 (22 января). – С. 3-4.

16. Съезд врачей Борзенского уезда 26 апреля // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 21 (20 мая). – С. 3.

17. Съезд врачей в Борзне (14 июня) // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 27 (1 июля). – С. 3-4.

18. Съезд врачей Борзенского уезда 9 августа // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 35 (26 августа). – С. 2.

19. Съезд земских врачей Борзенского уезда 20 сентября // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 40 (30 сентября). – С. 2-3.

20. Съезд врачей Борзенского уезда 15 ноября 1916 года // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 48 (25 ноября). – С. 2.

21. Съезд врачей Борзенского уезда (4 июля) // Черниговская земская газета. – 1917. – № 56 (25 июля). – С. 3-4.

22. Хроника. Невероятные слухи // Черниговское слово. – 1910. – № 993 (28 апреля). – С. 2.

23. 25-летие службы земского фельдшера И.А. Богданова // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 33 (14 августа). – С. 4.

Католик А.В. Роль съездов врачей в становлении и развитии земской медицины Черниговской губернии (на примере Борзенского уезда)

В статье рассматриваются основные направления работы уездных съездов земских врачей на Черниговщине в условиях военного времени. Особое внимание уделяется противоэпидемической деятельности земско-медицинской интеллигенции Борзенского уезда в конце XIX – начале XX века.

Ключевые слова: земство, земская медицина, земский врач, съезд врачей.

Katolyk A.V. The Role of doctors' congresses in the foundation and development of county medicine of Chernihiv province (case study: Borzenskyi county)

The article outlines the main work areas of the country conventions of rural doctors in Chernihiv region in war time. Particular attention is paid to anti-epidemic activities of county medical intelligentsia of Borzenskyi county in the late XIX th - early XX th century.

Key words: county, rural medicine, county doctor, convention of doctors.

13.03.2013 р.

УДК 37(929) (477.51-25)«1916/1919»

А.М. Боровик

М.А. Боровик

РОЛЬ О.П. ФЛЬОРОВА У СТАНОВЛЕННІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ (1916-1919 РР.)

У статті мова йде про першого керівника й організатора Чернігівського учительського інституту.

Ключові слова: О. Фльоров, Чернігівський учительський інститут, директор.

Олексій Павлович Фльоров (1866-1954рр.) – перший директор Чернігівського учительського інституту, відомий педагог-організатор не лише на Чернігівщині, а й за її межами. Втім його життєвий шлях, багатогранна педагогічна діяльність в різних навчальних закладах Одеси, Петербурга та Чернігова ще не знайшли належного висвітлення в історичній літературі [1]. Дана стаття має на меті певною мірою заповнити цю прогалину.

О. Фльоров народився 14 березня 1866 р. у с. Янівка Глухівського повіту на Чернігівщині у родині священика. Після закінчення у 1884 р. Новгород-Сіверської гімназії навчався у Петербурзькому історико-філологічному інституті, де отримав спеціальність викладача словесності і російської мови. Протягом 1888-1913 рр. Олексій Павлович працював учителем російської мови у м. Одесі в Рішельєвській та п'ятій чоловічих гімназіях, кадетському корпусі, у третій гімназії і реальному училищі, викладав педагогіку у Маріїнській та жіночій гімназіях. У 1913-1916 рр. О.П. Фльоров продовжував роботу у другому та першому кадетських корпусах, Олександрівському лицейі, Павловському військовому училищі російської столиці. Крім педагогічної роботи, він успішно займався науковою діяльністю, публікувався у науково-педагогічних журналах «Педагогический сборник», «Журнал Министерства народного просвещения», «Педагогическая мысль» та інших. О. Фльорову належить значна кількість наукових та публіцистичних праць, присвячених розвитку народної освіти та викладанню педагогічних дисциплін. Його монографія «Грамматика древнего церковно-славянского языка сравнительно с русским» у 1895 р. була відзначена премією Петра I в сумі 2 тис. рублів. За свою педагогічну діяльність він відзначався подяками та різними нагородами: орденами Святого Станіслава (2-го ступеня), Святої Анни (2-го ступеня) і Святого Володимира (4-го ступеня); медалями в пам'ять імператора Олександра III та в пам'ять 300-річчя «Дома Романових». Разом з тим як державний службовець він з 1888 р. успішно пройшов шлях від рангу «каллежского ассесора» до «статского советника» у 1900 р. [2, 1зв., 36]

4 серпня 1916 р. департамент загальних справ Міністерства народної освіти сповістив Олексія Павловича про те, що його з 1 липня 1916 р. призначено

на посаду директора Чернігівського учительського інституту, а в середині серпня попечитель Київської шкільної округи продублював цей наказ [2, 5]. Крім директора, попечителем були також призначені ще два штатні викладачі інституту: Павло Костянтинович Федоренко – учитель історії та географії і Сергій Іванович Воробйов – учитель російської мови.

Прибувши наприкінці серпня місяця до Чернігова, О. Фльоров приступив до виконання своїх обов'язків та вирішення значної кількості проблем. Перша з них – відсутність потрібної кількості викладачів, яких довелося шукати в навчальних закладах м. Чернігова. На погодинній системі оплати наказом директора були зараховані Вукол Петрович Бударин, учитель математики і фізики Чернігівської жіночої гімназії «Группы родителей», випускник Петербурзького університету. Малювання, креслення та каліграфію викладав Іван Васильович Лісіцин, учитель Чернігівської громадської жіночої гімназії, який закінчив художньо-промислову школу при Строганівському училищі у Москві. Павло Іванович Сінайський викладав природознавство і працював у гімназії імператора Олександра І. Викладачем Закону Божого став настоятель Миколаївської церкви м. Чернігова, священник Георгій Іванович Дієсперов, який закінчив Чернігівську духовну семінарію та Харківський університет [3, 29 зв.-30].

Особливо гостро стояла проблема щодо приміщення інституту. Так як нової будівлі місцеві органи влади не збудували, О. Фльоров разом з членами педколективу інституту здійснили пошук уже існуючих приміщень, придатних для навчальної роботи. Будинки добродіїв Яроцького й Свідерського за своїми параметрами підходили для навчальних цілей, проте їх ціна (більше 5 тисяч руб.) перевищувала можливості інституту. Обіцяні ще до відкриття інституту 10 тис. руб. губернським земством та 3 тис. руб. міською думою лишались лише обіцянками [4, 27 зв.]. Була також пропозиція орендувати приміщення магазинів, що належали жіночій гімназії «Группы родителей», але вони були вологими і непридатними для навчальної діяльності. Часу для подальшого пошуку вже не вистачало, адже потрібно було розпочинати навчальний рік, і тому було прийняте рішення про оренду у міської торгової школи двох кімнат: однієї – як навчального класу, іншої – як учительської.

На першу педагогічну раду викладачі зібралися 30 серпня 1916 р. На ній головував директор інституту О. Фльоров, секретарем був обраний С. Воробйов. Директор повідомив, що організаційна робота по підготовці вступних іспитів затримується, тому проведення медичного огляду вступників та конкурсні екзамени перенесено на декаду пізніше. Педагогічна рада визначила склад екзаменаційних комісій й графік проведення екзаменів. У їх переліку значилися два письмові (з російської мови та арифметики і геометрії) і усні (з російської мови, арифметики, алгебри,

геометрії, співів, історії, географії, природознавства, фізики й Закону Божого) [5, 2].

Вступні випробування пройшли з 10 по 20 вересня. Результати вступних іспитів були підведені на засіданні педради 21 вересня. До вступу в інститут було подано 65 заяв, проте на екзамен з'явилося 45 чоловік. Конкурсні випробування витримали 29 вихованців. До інституту були зараховані 20 вихованців-стипендіатів та 2 «своєкоштных» вихованця (ті, хто стипендії не отримував [5, 10].

Інститут розпочав своє існування як навчальний заклад для чоловіків. В основному це були діти селян, міщан та козаків. Всі вони мали православне віросповідання.

22 вересня 1916 р. відбулося відкриття учительського інституту, проте особливих торжеств з цього приводу не було. О 10 годині ранку у Миколаївській церкві пройшов молебень, на якому були присутні вступники, директор та викладачі інституту. Із запрошених був лише один інспектор торгової школи. Представники губернського земства та міської думи цей захід проігнорували. Перед молебнем до присутніх звернувся священник Г. Дієсперов. Він вітав присутніх, а особливо першокурсників інституту, з початком навчальних занять. Після молитви на честь відкриття інституту педколектив та вихованці школи зібрались у приміщенні торгової школи, де вислухали промову директора. Потім розпочалися навчальні заняття [5, 14].

Протягом першого року роботи директору та педагогічному колективу довелося вирішувати ряд важливих питань діяльності інституту. На першому місці стояла проблема організації навчально-виховної роботи. Ці питання обговорювались на кожному з 24 засідань педагогічної ради, що проходили в 1916-1917 навчальному році. Викладачі аналізували методичку організації навчальних, а особливо практичних занять, проведення письмових робіт, написання рефератів. Директор інституту приділяв значну увагу контролю за роботою викладачів, але на особливому контролі всього педагогічного колективу було питання навчальної діяльності, відвідування занять та поведінка вихованців.

Ще одну проблему довелося долати колективу учительського інституту, а саме відсутність власного приміщення, навчальних кабінетів, бібліотеки та іншого обладнання. Протягом першого року існування директор разом з пошуком придатного приміщення намагався з'ясувати можливості будівництва нової споруди. В процесі вивчення цього питання стало зрозумілим, що скористатись відведеною міською владою невеликою земельною ділянкою під забудову було неможливо, адже вона знаходилась у низині і підтоплювалась ґрунтовими водами. Разом з тим, у зв'язку з ходом воєнних дій Першої світової війни, значна частина чоловічого населення була призвана до армії, не вистачало робочих рук, в тому

числі і будівельників. Тому ідея будівництва нового приміщення відпала сама по собі.

Але ж і придбати для інституту уже існуюче приміщення було також не просто. До початку 1917 р. його пошуком активно займався директор інституту, а з січня цього року цим переймалась уже комісія, до складу якої увійшли, крім директора, губернський архітектор, директор учительської семінарії, член міської думи, викладачі інституту. Переглянувши ряд запропонованих приватних будівель, члени комісії також зрозуміли, що придбати у власність приміщення, придатне для навчальних занять, неможливо. За останній рік відбулось значне зростання цін, і в тому числі на землю та будівлі. Будинки, які на початку 1916 р. коштували 1-2 тис. руб., уже в 1917 р. оцінювались у 100-120 тис. руб.

Як свідчать документи, О. Фльоров неодноразово звертався до різних міських і губернських установ з проханням надання учням матеріальної допомоги, придбання взуття та тканини для пошиття одягу, а також для отримання продовольчих карток. Лише значними зусиллями директора та педагогічного колективу вдалося подолати труднощі першого і дуже складного року діяльності учительського інституту.

Вперший рік роботи відбулись зміни у суспільному житті країни. Саме в цей час був повалений царат, а влада в Російській імперії перейшла до Тимчасового уряду. В Україні 4 березня 1917 р. було утворено Центральну Раду, що спричинило зміну управлінських структур на місцях. Відбулись зміни і в роботі учительських інститутів, яких в Україні на той час було 8. До червня 1917 р. вони працювали як середні навчальні заклади. Закон Тимчасового уряду від 14 червня 1917 р. поклав початок корінним перетворенням у діючих учительських інститутах. Було підвищено їх статус і переведено в розряд навчальних закладів, «наближених до вищих шкіл». Проте вони ще не стали вищими навчальними закладами, адже у них не працювали викладачі з вченими ступенями та званнями, були відсутні і кафедри та вчена рада (на той час її називали радою професорів). Замість факультетів в учительських інститутах з 1917-1918 навчального року були введені три відділення: словесно-історичне, природничо-географічне та фізико-математичне, тобто з'явилась спеціалізація у підготовці учителів.

Перед початком нового навчального року знову загострилася проблема місцеперебування Чернігівського учительського інституту. По-перше, вести плідну роботу двом курсам в одній кімнаті торгової школи було неможливо. По-друге, органи міського самоврядування, забувши про обіцяну підтримку в діяльності інституту, вимагали «взібратись с помещения торговой школы» [6, 6]. Знову розпочалися пошуки приміщення, проте, завдяки зусиллям О. Фльорова вихід був знайдений.

Другий 1917-1918 навчальний рік Чернігівський

учительський інститут працював у приміщенні дворянського пансіону-притулку, орендованому до 1 серпня 1918 р. В розпорядженні навчального закладу було 10 кімнат на другому поверсі, шість з яких зайняли навчальні класи трьох відділень, та ще чотири використовувались під кабінет природничих наук, учительську і гуртожиток. Хоча умови роботи стали значно кращими, у порівнянні з попереднім роком, проте у річному звіті за 1917 р. директор у із сумом вказував, що без власного помешкання, при постійному пошуку навчальних приміщень, за відсутності обладнання та засобів навчання вести нормальну роботу неможливо. Не вказуючи на конкретні установи та осіб, які б могли допомогти, О. Фльоров зазначав, що навчальний заклад не може весь час перебувати в такому становищі і має бути «выведен из своего нищенского убожества» [7, 2 зв.].

У 1917-1918 навчальному році на перший курс трьох відділів було зараховано 35 учнів, але упродовж навчального року з різних причин їх кількість зменшилась до 27 осіб. На II курсі на початку навчального року було 18, а під кінець – 15 учнів. Станом на 1 січня 1918 р. навчалось 52 учні. Всі вони мали православне віросповідання, походили із селян (15 осіб), козаків (12) міщан та цеховиків (7), духовенства (10), дворян і чиновників (5) [7, 10].

В учительському інституті працювало 17 співробітників, у тому числі директор, 2 штатних викладачі, 1 законоучитель, 1 лікар, 11 наставників та позаштатних викладачів [7, 5]. За 1917 р. на 38 засіданнях педагогічної ради було розглянуто багато питань, що стосувались навчально-виховної роботи та господарського життя інституту.

Наприкінці 1917-1918 навчального року знову загострилась проблема пошуку навчального приміщення, адже перебування у будівлі дворянського пансіону-притулку завершувалось 1 серпня 1918 р. Уже 29 березня цього ж року О. Фльоров звернувся з листом до Міністерства народної освіти, в якому виклав проблеми існування інституту. Директор наголошував, що з 1 серпня навчальному закладу існує загроза залишитись взагалі на вулиці. Проте О. Фльоров зміг досягнути домовленості з уповноваженими товариства «Олизарок», у розпорядженні якого було приміщення дворянського пансіону-притулку. 15 червня 1918 р. був підписаний акт про оренду інститутом на один рік 12 кімнат другого поверху пансіону-притулку з 2 туалетними кімнатами та 1 кімнатою у підвальному приміщенні для обслуги [8, 4 зв.].

У цей час пошуком місця розквартирування займалась також Баварська етапна комендатура, що була відряджена до Чернігова. Її керівництво звернуло увагу на приміщення дворянського пансіону. За домовленістю представники німецької комендатури розмістились у орендованих інститутом кімнатах на період літніх канікул до 22 серпня, але у визначений термін їх не звільнили. Наслідком багаторазових

звернень О. Фльорова до різних владних кабінетів у Києві і Чернігові стало перевезення представниками Баварської комендатури майна учительського інституту до духовної семінарії, де йому було надано лише дві кімнати. У таких умовах розпочати навчальні заняття було неможливо. Лише в середині жовтня їх розпочали з випускним третім курсом. Два перші курси в першому півріччі не навчалися. На півроку розтягнувся прийом документів вступників. Їх почали приймати з 12 липня 1918 р. і продовжували аж до початку лютого 1919 р. Вступних іспитів не проводили, учнів зараховували за конкурсом атестатів.

Значні зміни в суспільному житті України відбулися наприкінці 1918 – початку 1919 р. Переможне розгортання збройного антигетьманського повстання змусило голову Української держави П. Скоропадського 14 грудня 1918 р. зректися влади та емігрувати. Залишали українські землі також і німецько-австрійські війська. До державного керівництва прийшла Директорія УНР, але її влада у загальноукраїнському масштабі тривала недовго. Уже 12 січня 1919 р. війська Директорії залишили Чернігів. У місті почав діяти військово-революційний комітет як тимчасовий надзвичайний орган нової більшовицької влади. Наприкінці 1918 р. Баварська етапна комендатура покинула місто і звільнила займані приміщення. На їх місце прибули керівники військових підрозділів Директорії, які, у свою чергу, залишили приміщення 12 січня. На прохання учительського інституту комісія з освіти військово-революційного комітету 18 січня 1919 р. дозволила зайняти другий поверх колишнього дворянського пансіону [9, 4].

Довготривала боротьба О. Фльорова за існування інституту призвела до різкого погіршення стану його здоров'я. У зверненні Олексія Павловича до Комісаріату в справах Київської навчальної округи від 4 січня 1919 р. зазначалось, що, працюючи без відпусток протягом двох з половиною років у тяжких умовах, він переживає «велике серцеве збурення» і просить 4-х місячну відпустку для «відбудови ... зруйнованих сил». Справи по керівництву інституту він передав С. Воробійову. До даного звернення додавалась довідка лікаря О. Розенеля, в якій констатувався тяжкий стан хворого [10, 56]. Комісаріат дозволив лише 2-х місячну відпустку із збереженням утримання. З 15 березня 1919 р. О. Фльоров продовжував працювати викладачем Чернігівського учительського інституту.

Таким чином, створення Чернігівського учительського інституту припадає на один з найбільш складних періодів у житті нашої країни. Його відкриття відбулось у розпал Першої світової війни, коли органи місцевого самоврядування м. Чернігова вирішували складні господарські питання. У той же час педагогічному колективу, а особливо директору інституту, довелося долати величезні труднощі становлення нового навчального закладу. Якщо навчально-виховна робота трималась на ентузіазмі директора і викладачів інституту,

то господарські проблеми без підтримки органів влади вирішувались дуже складно. Завдяки старанням О. Фльорова, незважаючи на погіршення стану його здоров'я, інститут все ж таки відбувся.

Посилання

1. Сердюк Л. Науково-педагогічна діяльність першого директора Чернігівського учительського інституту О.П. Фльорова // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові. – Чернігів, Сіверянська думка, 2001. – С. 89-91.
2. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф. Р-608, оп. 1, спр. 4115, 70 арк.
3. ДАЧО, ф. 980, оп. 1, спр. 20, 85 арк.
4. Там само, спр. 3, 147 арк.
5. Там само, спр. 2, 72 арк.
6. ДАЧО, ф. Р-608, оп. 1, спр. 41, 19 арк.
7. Там само, спр. 48, 42 арк.
8. Там само, спр. 40, 28 арк.
9. Там само, спр. 42, 22 арк.
10. Там само, спр. 4115, 70 арк.

Боровик А.Н., Боровик Н.А. Роль А.П. Фльорова в становленні Чернігівського учительського інституту (1916-1919 гг.)

В статтє рєч یدєт о первом руководитєлє и оргєнизєтєрє Чернігівського учительського інститутє.

Ключевые слова: А. Фльоров, Чернігівський учительський інститут, директор.

Borovyk A.M., Borovyk M.A. The role of O.P. Flyorov in the foundation of Chernihiv Teachers' institute (1916-1919)

The article deals with the first lieder and organizer of Chernihiv Teachers' institute.

Keywords: O. Flyorov, Chernihiv Teachers' institute, headmaster.

25.02.2013 р.

УДК 94 (477.51):061.2 «1917»

М.В. Потапенко

ПОЛЬСЬКІ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ КЛУБИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1917 РОЦІ

Статтєя присвяченєя діяльності польських громадсько-політичних клубів Чернігівської губернії, які відігравали провідну роль у національному життї місцевих поляків протягом революційного 1917 року. З'ясовуютьєя питання формування їх організаційної мережі та політичної платформи.

Ключові слова: поляки, революція, громадсько-політичний клуб, Чернігівська губернія.

Із поваленням самодержавства на території Чернігівської губернії активізувалось національне життя не лише українців, але й інших численних етнічних спільнот, в тому числі й поляків. Важливим свідченням цього є діяльність польських громадсько-політичних (громадських) клубів. Її аналіз дозволяє установити особливості розбудови мережі організацій, що репрезентували національні